

հոգը Վ Տնչումը չունենար, անհնարին կ'ըլար մեկնել տրեւ, արեւմտեան, առան, ափանիմ են. վասն զի միայն Վ Տնչումը էի անցնելու սովոր է ինչպէս կող, Տոփի, հով, հոփի:

Իւր հայերէնի մէջ ամենամեծ դերը կատարած է իբրեւ չ գլխաւորաբար իով վերջաւորող բաղմամբան բառերուն հոլովմանց մէջ, զոր որ. բարի, բարոյ, մի-միայն հանդէպ: Ի գիրը ծագմամբ ամենաառեղծուածային գիրն է հայերէնի մէջ իւր յեղինդուկ հնչման պատճառաւ. այսպէս հնդեւեր. *էէ ծնունդ ունի արաբ բառի մէջ, հմմտ. լատ. aratum, հնդեւեր. *քէ քոն բառին մէջ, հմմտ. սանկր. svāpna, յուն. ὕπνος, իբր նախահայ. *տպ. *մէ ծագած է տուն բառի մէջ, հմմտ. լատ. domus, ռուս. ДОМ են: Իբրեւ ծայրաւոր եւս պէսպէս ծագում ունի: Եղեղորակ եւ եղական հնչման պատճառաւ է դարձեալ, որ —ը հայերէն բաղմամբիւ գրեւոր իբր լծորդ յերեւան կու գայ կարգ մը բառերու մէջ, այսպէս հմմտ. պաշտաւ եւ պաշտաւ, ափանեմ եւ առան. բանի— եւ գետով. չի իբրեւ լծորդ հմմտ. ճանաչմ եւ ճանօթ, +ի համար արմատաբի (*արմատա—) գործիականի մակըայացած ձեւէն, հմմտ. նաեւ չո— չո—եմ եւ չոպայ, հոս +, է ի անցնամբ կը մեկնուի հմտ. եւ չոփայ:

Ընդհակառակն հնդեւեր. *սյ է կամ *յէ ծագած էը հայ լեզուի մէջ նախապատմական ժամանակէ իսկ ձգտած է փոխուելու էի եւ կամ անաղարտ մնացած է. « ծայրաւորին առջեւը շնորհիւ իւր բաղադրեալ արտասանութեան ինկած անհետ եղած է: Սկզբնատառ «ի մէջ երբեմնի էի (նաեւ հի մը) կորուստը աներկայ է. գլխաւորաբար այն պատճառաւ, որ սկզբնատառ « մեծաւ մասամբ բաղադրեալ ծագում ունի, այսպէս ուր բառին մէջ « տառը հնդեւեր. *pad է կը ծագի. հմմտ. սանսկր. pad, լատ. ped-is, յուն. πούς-ποδός, այս ձեւերը կը ցուցնեն հայերէն սկզբնական *voit, այսպէս է նաեւ յունարէնի մէջ F, որ շատ բառերու մէջ անհետ կորուսուած է, թողով միայն (spiritus lenis) նշանն եւ շատ անգամ նաեւ (spiritus asper) նշանը, այսպէս οἶσος նախի Fοῖνος ի արդիւնք է, եւ ἔσπερος Fέσπεροςի. զիարգ եւ իցէ հայ մատենագրութեան սկզբէն էը եւ —ը իրարմէ եպէս տարբեր պաշտօն վարած են, եւ այս պաշտօնն այնքան կանոնաւոր է մանաւանդ ոսկեգարուն մատենագրութեան քով, որ մեծ անիրաւութիւն կ'ըլար այս կանոնաւորութիւնը խանգարել արդի հայերէնի մէջ, որ հնայն հարազատ ծնունդն է:

Իւր սեփական պաշտօնն ունի նաեւ « որուն երեք տեսակը զանազանել կարելի է հայ լեզուի մէջ. սկզբնական պարզ ծայրաւորէ ծայած «, անփոփոխ « եւ բաղադրեալ (ծայրաւորէ եւ բաղաձայնէ) «, այսպէս բուն, քոսոր, քուն, քուն են. բառերու մէջ: Որչափ ալ սոյն պէսպէս ծագումս « երու հնչման նկատմամբ հնութեան մէջ գտնէ զգալի խտրութեան ունէ ապացոյց կը պակսի, սակայն միշտ հաւանական կ'երեւայ զայն ենթադրել, այն չափով միայն որչափ որ յուն. ωի եւ οի մէջ տարբերութիւն մը գոյութիւն ունէր: Հակառակ պարագային անհնարին կ'ըլար կարգ մը բառերու այլաձեւ հոլովումը մեկնել, այսպէս «նուն» «նուն ձեւը» «նունն» «նունդի» հանդէպ:

Որ ին շատ դեպքերու մէջ յի հնչում տունունը ընդհանուր լեզուական օրինաց համաձայն է. յունական ου, որուն նմանութեամբ անշուշտ Ս. Մշտոց կալըցը հայերէն «, ըստ ամենայնի նոյն գերեւ ունի, այնպէս որ վերին ժամանակի յոյն մատենագիրները լատիններէն յի փոխարէն ου կը գրէին կամ β. այսպէս Venusia կը գրէին Ούβενουσία կամ βενουσία են. եւ առհասարակ թէ յոյն եւ թէ լատին լեզուն կը խորշի բաղաձայնէ հոգը Վ գրելու բաց ի լատինական ի եւ r գրերէն ետքը:

(Շ—բունսկի):

Հ. Ա. ԱՆԵՏՈՒՆԵՍ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՏԻՄՈԹԷՐՈՍ Ա. ԱԳԷՐՈՒՆԴԻՐԱՅԻ

Մեծին Աթանասի աշակերտն եւ Աղեքսանդրիոյ հայրապետական գահուն վրայ իր երկրորդ յաջորդն է Տիմոթէոս Ա. (381—385), ծանօթ Եկեղ. պատմութեան մէջ ընդդէմ Արիւնոսաց գործունէութեամբն, որ եւ ներկայ էր Վ. Պոլսոյ 381ի տիեզերական Սինոդոսին. երբ պաշտպան հանդիսացաւ Մաքսիմոս Ընափանի եւ արքունեաց աշքին իւնի մը նկատուեցաւ իւր արժեքն շահերն պաշտպանելուն համար:

Իւր գրական գործունէութենէն շատ բոլոր յիշատակարան մնացած է. Սոգոմէնոս (Պատմ. Եկեղ. Զ. 29) կ'ընծայէ իրեն Միանմանց վա-

1 Մաքսիմոսնութիւնն իր կենագրութեան մասին հմմտ. Dictionary of Christian Biography, Vol. IV, p. 1029—30.

լուսց հաւաքածոյ մը, որ այժմ անչայտ է. բայց կայ իր անուամբ 63 զխով գրուածք մը՝ «Կատասխանիք կանոնականք Տիմոթեայ Աղեքսանդրացւոյ»¹, որուն հայերէնն հասած է առ մեզ Աթմասի անուամբ. «Կանոնք Աթմասի գլուխք 2է»²: Գիտնականն Caspari իրմէ կամ իր եղբոր եւ նախորդի Պետրոս Բ-ի ձեռքէն կը համարի Աթմասի ընծայուած «Մեկնութիւնն ի Հանգանական»³:

Բաց ի յիշուածներէս հայ Մատենագրութիւնն պահած է Աղեքսանդրիոյ Տիմոթեոս հայրապետէն ուրիշ երեք գրուածք ալ, որոնց յունարէն ընագիրն չէ յայտնուած տակաւին: Ասոնք են.

1. Ի պատմութենէ վարուց Ս. Աթմասի, զոր ասացեալ է Տիմոթէի աշակերտի նորին եւ աթոռակցի Աղեքսանդրացւոյ⁴:

2. Տիմոթէոսի Աղեքսանդրացւոյ ի խորհուրդ Տեսուորնդառաջին. «Չայս որդի դաւթի ընկալաւ Մեմեն ի գիրկս իւր սկզբնաւորութեամբ»:

3. Նրանելոյն Տիմոթէոսի սրբոյ եպիսկոպոսի Աղեքսանդրու ասացեալ ի սուրբ Կոյնն Մարիամ եւ յողջոյնն Նիկիսարեթի:

Աթմասի վարուց հարազատութեան մասին խնդիր կարելի չէ ընել. բայց խնդրական հարկ է համարիլ երկու վերջին ճառերը, որոնք Ձեռագրաց մէջ շատ անորոշ ձակատ ունին. Տիմոթէոս անուն 4 հայրապետ⁵ ունեցած է Աղեքսանդրիոյ աթոռն երկու դարու անընդհատի մէջ. Տիմոթէոս Կուզ (457—477), Տիմոթէոս Սաղոմակիոզոս (460—482), Տիմոթէոս Գ. (519—535), ասոնք եւս կարող են հեղինակ նկատուիլ: Իրաց անորոշութեան մէջ սակայն հարկ է նուստաիւել ենթադրութիւններէ: Գոնէ ոչինչ յայտնի կրնանք ըսել առաջին ճառի նկատմամբ, որ «Մատենագրարն էն»⁶ միայն ծանօթ է մեզ: Կանգ կ'առնունք մենք յատկապէս երկրորդին քով, որմէ երկու օրինակ ունինք մեր Հաւաքածոյին մէջ⁷ Առաջինն է թ. 7, թղ. 319ա

—320բ ճառընտրի (Ա) մէջ՝ գրուած 1439ին (հմտ. Ցաշեան⁸ Ցուցակ էջ 34), B օրինակ անուանածնիս յետագայ հրատարակութեան մէջ կը համապատասխանէ Դերձակեան Մարտիրոս դպրի 1808ին ի Կ. Պոլիս ընդօրինակած ճառոց հաւաքածոյին, զոր ստացած ենք վերջերս Կ. Պոլսէն: Ձեռագիրն նշանակալից է, ըստ որում օրինական է կաւանդուի Թովհ. Կոլոտի յամի 1771 Մշչ Առաքելոյն թագէի վանուց անուանի Մեծ ճառընտրէն, կատարած քաղաքածքի վրայէն: Ձեռագիրն անմիւս է տակաւին, ուր յիշեալ ճառն կը գտնուի 73բ—76ա թղթերու վրայ:

Թ. 7. Ձեռագիրն համեմատ Տիմոթէոս «Աղեքսանդրու Աթմաս հայրապետի աշակերտն է», որուն կը համեմայնի կերպով մը վերագոյն նշանակուած խորագիրն ալ: Վենետիկեան օրինակի մը համեմայն, զոր կը յիշատակէ Հ. Ջարբ. (Մատ. 733) «Տիմոթէոս աստուածասէր քահանայ» է լոկ:

Հայերէն թարգմանութեան ժամանակը անչայտ է. Ձեռագիրը, ուր կը գտնուի ճառս, կը բարձրանան մինչեւ 1194, երբ գրուած է Պարիսի 110 Ձեռագիրն (թղ. 69—70. հմտ. Macler, Catal. 49): Այս թուականն սակայն հաստատուն կուտան մը չ'ընծայեր մեզ, որուն վրայ անկասկած յենուլ կարենանք: Թարգմանութեան ոճն նկատելով կը կարծենք թէ հայացած ըլլայ Ջ. դարուն: Հնոց քով որ եւ իցէ անխաբիւթեան չենք պատահած այս նկատմամբ: Հայկազնեան բառագիրքն «Փաղաքական բառին մէջ յառաջ կը վերէ չձ (ճառընտրը) մատենէն կոչում մը, որ աղերս մ'ունի ճառիս հետ (տե՛ս առջ 134 ծան.)»: Կուտան մ'ունենայինք թերեւս հոս, եթէ յայտնի անխաբիւթութիւն մը գտնէինք յիշեալ աեղոյ նկատմամբ:

Մեր հրատարակած ճառի արժէքն աւելի հայրախօսական տեսակէտով նշանակալից պէտք է համարիլ քան հանգորդական ոճի եւ յօրինուածութեան: Շատ անպաճոյճ է ընդհանրապէս խօսուածքն, բայց գաղափարական է պատկերն, առանձնայատուկ պատմելու ոճն եւն, որոնք հեռութեան նկարագիր մը կը ցոլացնեն:

Հայերէն լեզուն եւս պարզ է, շատ տարբեր յոյն հեղինակի ընծայուած Աթմասի Աւարուց լեզունէն, որ խրթին եւ յունաբանութեամբ է: Իւր պարզութեամբն հանդերձ ունի իւր աղբարիկ լումաններն, զորս կը ձգէ լեզուի գանձանակին մէջ, զոր օր. ընդլսմալ, սատարանալ, ցեղենամ, խաղաղակի, որոնք առաջին անգամ հոս յերեւան կ'եկնեն:

¹ Հբմ. J. B. Pitre, Juris ecclesiastici Graecorum historiae et monumenta. T. I. Romae 1864, p. 630—645.

² Հմտ. Ցաշեան՝ Ցուցակ, 1053:

³ Bardenhewer O., Patrologie, S. 23.

⁴ Հբմ. Ս. Աթմասի ճառք, թուղթք եւ ընդդիմացողութիւնք. Վենետ. 1899. էջ 24—26:

⁵ Իւրաքանչիւրի մասին հմտ. Dictionary of Christ. Biogr. IV, p. 1031—1034:

⁶ Ջարբանեան Հ. Գ., Մատենագրարն նախնայ. Վենետ. 1889, էջ 732—3:

արհնու ի խն, յերկնից իջուցեր. զու փութաւորին
 իւրայի գաղտնիցներ. զու յաղարար ցմարդարեան,
 69 գոր Լայր, յառաջ քան զյաւախաւանս ծնաւ. զու
 զպղկոյն տեղացիներ, որ ցամախանէ երկիր արաւ-
 իալ ի խամբ արդից. զու զմոխիկ Տոպ, ոչ ծնանիս,
 որ փղոյս յուսաորե, եւ զյաւախաւանի մեծեայն
 յարաքանե: Էւ իջողարեմ յարթորդ երկրորեւ-
 70 լին տակով: Ուրաւ իւր բերկրեայ, Յէր ընդ քեզ,
 արհնեայ եւ գաւ ի կանայս եւ արհնեայ եւ
 պատու որովայնի քու: Ճիւս բնէր, եւ մարդարեւ
 սան եւ ախն ուծին քեզ եւ ամենեցուն տատու-
 ծաղկ երկրորդանք իւրդ զսն բաղեալ քաւ րհնեայ
 71 եւ գու ի կանայս, քանից ի քնն ծաղեայ արեւ-
 գանի արդարեւ ի խամբ. եւ գու ծնար զաւաւսան,
 որ արհնեայնս որ ախն արար ի ինդրեայ մեծ: Եւ ր-
 հնեայ եւ պատու որովայնի քու, քանից մի եւ հաս,
 եւ ոչ ասանին տեղեցից զկայն: մի եւ ողկոյն, բոլից
 72 հնաման Տանդ երբ երկրաւ եւ զերկրաւ միւսպա-
 մանն ստացեալ ունի. մի գառն Տանդիայի, եւ
 փաստակին քահանայք միշտ սեղնով. մի եւ գուա-
 վան, եւ ոչ զմե բաւական սեղանք ար ի բաւան
 զգահն: մի եւ ծանապաւն խոյն, բոլից բաժնիւն
 անդանն բաւ թուով. քանից ի ծնն պատուստեղ
 ապաւին, եւ պոռնիք ընդանայր, եւ մարտարն
 սատարանայր, եւ հայածին Պապա զեղենայր:

Ուրաւ իւր բերկրեայ, Յէր ընդ քեզ, ար-
 հնեայ եւ գաւ ի կանայս, եւ արհնեայ եւ պատու
 10 որովայնի քու. եւ ոստի ե ինչ պո, զի եկեայի
 մայր Ռեառն ինչի առ իս: Ով զՅիրո Տի աղախնե
 առ պեղեալ առ իս. փասն քու արթորեկ յերկնից զայ-
 փասն քու եւ փասն առ ի քնն ծնիցիցդ բացմի:
 11 թիւիք հրեշտակաց փառաբանեն տակով. Թառք
 ի բարձունս լատունոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն
 ի մարդիկ հաճուն ի խն. փասն քու լատունապեղիք
 եւ միշտ նստիք մեղքն, յարեւելից ի Բեթիգահն
 ընթացան. փասն քու հոգիւքն աւետարանեալք
 12 ընթացան յայրն երկիր պաղանեղ առ ի քնն ծնի-
 ճիցին յուսաւորին անձանց մերոյ Ջրիտառի լա-
 տունոյ մերոյ. ի քեզ Լոգին սուր բնե, եւ Լայր
 հովանի կալաւ, եւ բաժնն ընտեղաց, եւ ով զայս
 պիտի եւ զայլքանալ գուր եւ քանդապաւն զմիշտ

69. A. յառաջ բերն գայն, որ: 69. A.
 զկուր. B. եւ զկայն զնայն զանե, իջողարեմ...
 70. A. յարթորդ: 71. զ-իւ. B. 29, 12: 73. H.
 Ճիւս քեզ. 74. B. եւ ամենեցունց աստու պաղանայր...
 75. B. բաղեալ: 76. H. փասն զհանգիստ գաւ յու-
 սան եւ ի ծնն քու ծաղեայ: 77. B. յն եւ: 78. H.
 միւսպեղեալ: B. արհնեայ եւ գաւ ի կանայս եւ ար-
 հնեայ... 79. B. քու: A. մի հասն է, տանն...
 80. H. մի ողկոյն: 81. A. եւ: 81. A.
 քու: B. բաղեալ զգահն: 82. A. գահն: B. գառնիւն:
 83. H. անդանի: A. ընդ: A. պատու աստի:
 B. պատու աստի: 87. B. ընդանայր: A. Գորա-
 նայր: — 88. A. սատարանայր, յայդիւ եւ լ-իւ. 89. A.
 (Հ. Բ. 694): 90. A. եւ լ-իւ. (Հ. Բ.) բարձուն-
 նայր: 91. B. իւրեւ: 92. B. իւրեւ: 93. B. իւրեւ:
 94. — 95. զ-իւ. 29. 44. 41: 96. A. յն ուս: 97.
 98. H. ով զՅիրո Տի աղախն տակով: 99. A. ի
 100. B. ծնիցի: 95. 97. զ-իւ. 14: 99. A. ի
 A. բեթիգահն: B. աստուապեղեալ: 100. H. մեղք:
 A. բեթիգահն: 100. B. փաթեղան: A. յայրն: B.
 երկրաւ: B. փաթեալ առ ի քնն յուսաւորե:
 108 105. Է-իւ. A.

պայտ առ ամառս արեւելայ, քանից ահա իրեւ
 եկեւ ծայր պոռնի յո յալանի իմ, խաղաղ մա-
 նուս զնմայով յարապին իմ: Գհնանձ գորա-
 վայն իմ շերտացի մանուկ. հնաման եւ միջու-
 րան միւսպեղեալ եւ ստարաւ. քանից արեւ
 շնաման հար Գովհանն, խաղաղ յարապին,
 110 արեւ պարաւ գայեղ. եւ արեւ ծախրեալ
 յար ընթանայր զնմայ ի խամբ: Կանայն զիւր-
 քանից իւրն. զի խաղաղայն ոչ արտաբեր յարեւ,
 եւ յար ընթանային ոչ խաղաղիւր, եւ ոչ զպեղ-
 լայն ծնիւր զեւապեղեմ:

Երանեկն եւ գու ի կանայս, ով լատունա-
 ծին, որ գառալին երանու ի խնն ամենայն աղաղ
 ծաղեցիւր, եւ ի կեցիք կատարուն մե ստացիցին ծնն ի
 Ռեառն: ոչ կարճեմ արհնու ի խնն, զի պատու-
 տակ եւ որ ի քեզ. ոչ ծնիւր: զերանու ի խնն:
 140 զի որ ընդ քու ծնն արեւ, եւ անդանան, եւ արանի
 եւ գու, ով լատունաւոր, որ հաստացիւր, իմ
 երկրի կատարուն մե ստացիցիւր ի քեզ ի Ռեառն:
 Ընդ լատունաւորն եւ մեք ամենեկն,
 ընկալաւք զիւրան ի խնն, որք ծախանաւ որք եմք
 145 եւ երկրպագեմք արդ լատունաւորն. եւ ընդ
 լուսին, որք մարտի ի խնն իւրին ծնանիւր.
 Ընդ մարտ իւրան երկ, որք զանձնս իւրան
 տաճար իւրան էլ ի արարին, եւ փեսայարան
 զմարմնս իւրան իւրան. ընդ անամս մարտիցին,
 150 որք յարեւն ամաւ մու ի խնն փախին. ընդ հար-
 սինն Ռեառն ծնանիւր, որք փամայն գիթկան
 փաղաղութիւն պահեն զանձնս իւրան. ընդ
 ծնիցիցին զհանն՝ զփան մեր մարմնացեալ՝ որք
 155 ընդ լայրս առ իւրանս բարի առ իւրանք եւ իւրանս
 ի խամբ ձեւն, եւ հանդերձ Լայր զՈղի, եւ հան-
 դերձ Ողի: ով զԼոգին սուր, իւրկրպագեմք հանդ
 սուր իւրկրպագութեան, զի ծնն եւ փանք եւ
 պատու պոլմ եւ միշտ:

105. A. արեւ: 106. B. 44: 107. A. յն ընթայով:
 A. հնաման գորովայն իմ իւրանից մանուկ: հնաման եւ
 B. ... ստարաւ: 108. B. արեւ: 109. B. արեւ: 110. B. արեւ:
 110. A. խաղաղ: 111. H. արեւ: 112. B. արեւ: 113. A.
 արեւ: 114. B. արեւ: 115. H. արեւ: 116. B. արեւ:
 117. H. արհնու ի խնն: 118. A. արեւ:
 119. B. արհնու ի խնն. քանից պատու արեւ:
 120. B. արհնու ի խնն: 121. H. արեւ: 122. A. լա-
 տունաւորն: B. զի հաստացիւր... ստացիցին ծնն:
 124. 27. H. լատունաւորն: 125. B. արեւ: 126. B. արեւ:
 127. H. արեւ: 128. B. արեւ: 129. B. արեւ:
 130. A. անձն: A. ամաւ սեղեցիւր: 131. B.
 132. B. արեւ: 133. B. արեւ: 134. B. արեւ:
 135. B. արեւ: 136. B. արեւ: 137. B. արեւ:
 138. B. արեւ: 139. B. արեւ: 140. B. արեւ:
 141. B. արեւ: 142. B. արեւ: 143. B. արեւ:
 144. B. արեւ: 145. B. արեւ: 146. B. արեւ:
 147. B. արեւ: 148. B. արեւ: 149. B. արեւ:
 150. B. արեւ: 151. B. արեւ: 152. B. արեւ:
 153. B. արեւ: 154. B. արեւ: 155. B. արեւ:
 156. B. արեւ: 157. B. արեւ: 158. B. արեւ:
 159. B. արեւ: 160. B. արեւ: 161. B. արեւ:
 162. B. արեւ: 163. B. արեւ: 164. B. արեւ:
 165. B. արեւ: 166. B. արեւ: 167. B. արեւ:
 168. B. արեւ: 169. B. արեւ: 170. B. արեւ:
 171. B. արեւ: 172. B. արեւ: 173. B. արեւ:
 174. B. արեւ: 175. B. արեւ: 176. B. արեւ:
 177. B. արեւ: 178. B. արեւ: 179. B. արեւ:
 180. B. արեւ: 181. B. արեւ: 182. B. արեւ:
 183. B. արեւ: 184. B. արեւ: 185. B. արեւ:
 186. B. արեւ: 187. B. արեւ: 188. B. արեւ:
 189. B. արեւ: 190. B. արեւ: 191. B. արեւ:
 192. B. արեւ: 193. B. արեւ: 194. B. արեւ:
 195. B. արեւ: 196. B. արեւ: 197. B. արեւ:
 198. B. արեւ: 199. B. արեւ: 200. B. արեւ: